

XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı'da Tereke Uygulaması ve Muhasebesi- Sosyo-Ekonomik Yapıya ve Miras Hukukuna Etkileri*

Prof. Dr. Fatih Coşkun Ertaş
Gaziosmanpaşa Üniversitesi İİBF

Bülent Şişman
Cengiz Holding A.Ş.

Özet

Osmanlı'da miras hukukunda tereke kurumu, devletin kuruluşundan itibaren altı yüz yıl boyunca uygulanmıştır. Bu uygulama, kadı (yargıç) nın başkanlığında katip (muhasebeci), kassam (varlıkları bölüştüren kişi) ve dellaliye (borçlu ve alacaklı kişilerin belirlenmesi için duyuruları yapan kişi) den oluşan bir ekip tarafından yapılmaktadır. Varislerden birinin talebi üzerine düzenlenen terekede önce konu ile ilgili bilgi verilmekte; sonra varlıklar, giysiler, ev eşyaları, taşınmazlar, alacaklar ve nakit şeklinde envanter kurallarına (malın türü, miktarı, değeri) uygun olarak düzenlenerek sıralanmaktadır. Üçüncü bölümde ise bu varlıkların bölüşümü üzerinde durulmaktadır. Önce borçlara ayrılan pay belirlenmekte, sonra tereke işlemlerinde görev alanların ücretlerine yer verilmekte, sonra da mirasçılardan payları sıralanmaktadır. Mirasçı yoksa ya da tek ise, devletin pay sahipliği söz konusu olmaktadır. Eş, çocuklar ve öteki varisler, mirası belirli kurallara göre bölüşmektedirler.

Muhasebeci, envanterin yapılması, alacakların ve borçların belirlenmesi, pay sahiplerinin paylarının hesaplanması ve nihayet tereke defterine gerekli kayıtların yapılmasında olduğu gibi tereke işlemlerinin hemen hemen tüm aşamalarında görev almaktadır. Osmanlı muhasebecileri, tereke defterlerindeki kayıtlarda, Osmanlı'da

---

* Bu araştırma ,17-19 Temmuz 2012 tarihlerinde İngiltere'de yapılan 13. Dünya Muhasebe Tarihçileri Kongresi'nde sunulmuştur.

devlet muhasebesinde yüzyıllar boyu kullanılan merdiven yönteminden yararlanmışlardır. Tereke işlemlerinde muhasebecinin, hem tereke işlemlerinde ve hem de kayıtlarındaki bu hâkimiyetinin, kayıtların bir tasfiye bilançosu şeklinde hazırlanmasına imkan verdiği dikkati çekmektedir.

Bu araştırmada XVI. ve XVII. yüzyıllara ait iki örnek ele alınarak inceleme konusu yapılmış olup, bu örneklerdeki bilgilerden tereke işlemlerinin belirli standartlar çerçevesinde geliştirilerek yüzyıllar boyu aynı esaslar çerçevesinde uygulandığı anlaşılmaktadır. Belirli standartlar çerçevesinde bu uzun süreli uygulamayı mümkün kılan iki hususun bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Bunlardan ilki miras hukukunun belirli kurallar çerçevesinde istikrarlı bir şekilde uzun süre uygulanmasıdır. İkincisi de Osmanlı'nın deneyimli muhasebecilerinin belirli standartlara bağlı olarak başarılı uygulamalarıdır.

Terekede muhasebenin başarılı uygulamalarının, Osmanlı'nın sosyo-ekonomik yapısının korunmasında ve miras hukukunun yüzyıllar boyu aynı kurallar ile sürdürülmesinde büyük payı olduğu sonucuna varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tereke, tereke muhasebesi, tasfiye bilançosu.

Jel Sınıflandırması: M41,B21

Abstract (The Ottoman Estate (Inheritance) Application and Accounting in the 16th and 17th Centuries - Effects on Socio-Economic Structure and Inheritance Law)

In Ottoman inheritance law, the estate application was implemented for six hundred years, since the establishment of the state. This implementation was carried out by a team composed of the Secretary (accountant), al-Quassam (the person who distributes assets) and announcer (the person who makes the announcements to determine the debtors and claimers) and chaired by Qadi (judge). In the Estate (inheritance) held at the request of one of the heritors, the relevant information is given initially, then the estates, clothing, household goods, real estates, receivables, and cash are arranged under rules (type, quantity and value of the assets) appropriately. The third section focuses on the distribution of these assets. First, the share of debts is determined, then the fees of those who participated in the estate transactions are included, and then the shares of the heritors are listed. If there aren't any or there is just one heritor, the state owns the share. Spouses, children and other heritors share the inheritance according to certain rules.

Accountants are involved in almost all stages of the estate transactions such as taking inventory, determining receivables and payables, calculating shares of shareholders, and finally recording in the estate book. In the records of the estate book, Ottoman accountants used the staircase (Merdiban) method, which was used

for state accounting purposes in the Ottoman Empire for centuries. It should be noted that the dominance of the accountant in both estate transactions and recording allows the preparation of the records in the form of a liquidation balance sheet.

In this paper, two cases from the 16th and 17th centuries are studied, and it is understood from these cases that estate transactions were developed within the framework of specific standards and were applied for centuries on the basis of the same principles. It should be indicated that there are two points that enable the application of these long-term transactions on the basis of standard rules. The first is the implementation of the inheritance law for a long time in a stable manner within the framework of certain rules. The second is the Ottoman's experienced accountants successful applications conforming to specific standards.

It is concluded that the successful application of estate accounting has had a large effect on the protection of the socio-economic structure of the Ottoman Empire and maintenance of inheritance law with the same rules for centuries.

Keywords: Estate (inheritance), estate accounting, liquidation balance sheet.

Jel Classification: M41, B21

1. Giriş

Osmanlı'da vefat eden kişinin mirasçılarının istekleri ya da devletin mirasçı olma durumunda, kadılık (yargıç) kurumu, vefat eden kişinin mal ve nakit varlığını, alacaklarını tespit eder, değerlendirir, borçlarını öder, korumaya alır ve tereke defterine muhasebe kayıt düzenine göre kaydını yapardı. Bu kayıt işlemi yapılırken, bir yanda mal ve nakit varlığının tutar olarak değerine yer verilir; bir yanda da bu varlıkların borçlara, mirasçılara, devlete, kadılık işlemleri ücretlerine düşen kısımları kayıt altına alınır. Vefat eden kişinin varsa ticarethanesindeki varlıklarının ve borçlarının tümü bu hesaplamlarda göz önünde tutulurdu. Tereke defterinin, uygulama ile birlikte yazıldığı anlaşılmaktadır.

Tereke defterindeki kayıtların dört bölümde ele alındığı görülmektedir.

-Vefat edenin kimliği, vefat tarihi ve yeri, varisleri, gerek duyulduğunda devlet adına malın teslim edildiği kişi (beytülmal emini), kayıt tarihi..

-Taşınır ve taşınmaz malların, alacakların, naktin envanteri (malın cinsi, adeti, tutarı, alacağın tutarı ve kimden olduğu, borcun tutarı ve kime

olduğu) .

-Ödemeler sırası ile: Vefat edenin cenaze masrafları, devlete olan borçlar, öteki borçlar, vefat eden kişinin vasiyeti gereği yapılacak ödemeler, tereke masraf türleri ve tutarları (kadının ücreti, hamaliye, defter kayıt masrafı, varlıkları bölüştürme masrafları, haberleşme -dellaliye- masrafları vb.).

-Kalan tutar ve bu tutarın mirasçılar arasında bölüşümü sırası ile : Eşe düşen pay, oğluna düşen pay, kızlarına düşen pay...

Tereke defterlerinin düzenlenmesinde görev alanlar da aşağıda gösterilmiştir:

-*Kadı (yargıç)*: Terekeye karar veren, işlemlere nezaret eden, defterinin kayıt ve saklama sorumluluğunu üstlenen, vilayetlerde görev yapan kişi .

-*Kassam (taksim eden, bölüştüren)*: Vefat edenin mallarının tespit edilmesinde, değerlendirilmesinde ve bölüştürülmesinde kadıya yardım eden kişi.

-*Katip (muhasibeci)*: Vefat eden kişiyle ilgili yukarıda dört bölüm halinde ifade edilen bilgilerin belgelerini toplayan ve bu belgelere göre tereke defterine kayıt yapan kişi, muhasibeci.

-*Dellaliye*: Mal varlığının, alacakların ve borçların tespit edilmesinde gerekli duyuruları yapan, bilgileri toplayan kişi.

-*Emin-i Beytülmal (varlıkların korunmasından sorumlu kişi)*: Vefat eden kişinin varlıklarının envanteri yapıldıktan sonra, bu varlıkları, alacaklılar, devlet ve varisler arasında paylaşımı yapılana kadar korumakla görevli kişi.

Tereke defterleri uygulamasını Osmanlı, İslam kültüründen almıştır. Elde mevcut ilk belgeler XV. yüzyıl sonlarına aittir. Tereke uygulaması ile ilgili defterlerin XX. yüzyıla Cumhuriyet dönemine kadar uzadığı görülmektedir. Yani tereke, beş yüz yılı aşkın bir süre boyunca Osmanlı'da uygulanan bir kurum olmuştur. Bugün Türkiye arşivlerinde, Osmanlı'dan kalan muhasebe kayıt belgeleri arasında binlerce tereke belgesi bulunmaktadır¹. Bu belgeler şeriat yasalarına göre düzenlenmiş tereke muhasebe kayıtlarını içermekte

---

1 Said Öztürk: İstanbul Tereke Defterleri - Sosyo-Ekonomik Tahlil, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayını, 1995, İstanbul.

olup, Cumhuriyet döneminde ise (1923 sonrası) bu işlemler Medeni Kanun çerçevesinde yürütülmeye başlanmıştır.

Yapılan işlemlerin, envanter niteliği taşıması; tüm mali yapının varlıklar ve bunun karşılığında borçlar ve varisler (özsermaye) olarak bir denge içinde ele alınması; ortaya konulan tablonun tasfiye bilançosu özelliklerine sahip olması ve bunlara ek olarak vefat eden kişi ve yapılacak işlemler ile ilgili bilgiler verilmesi bir muhasebe disiplini ortaya koymaktadır. Bu hali ile tereke kurumunun, Osmanlı'nın muhasebe kayıt kültürünün bir ürünü olma niteliğini taşıdığı anlaşılmaktadır.

Yapılan kayıt işlemlerinde, Osmanlı'nın beş yüz yıl boyunca uyguladığı bir devlet muhasebe yöntemi olan Merdiven Yöntemi'nin esaslarının hakim olduğu açık olarak görülmektedir.

Asırlar boyu devam eden tereke kayıt işlemleri ile sağlam esaslara dayalı bir standart oluşmuştur. Bu standart, taşınır ve taşınmaz varlıkların, alacakların ve nakit paranın bir envanter titizliği içinde miktar ve tutar olarak saptanmasında ve bu varlıklar üzerinde hak sahibi olanların belirli bir sıraya ve belirli kurallara göre adlarının ve hak ettikleri tutarlarının sıralanmasında görmek olanağı vardır. Osmanlı'nın kayıt düzeninin ciddiyeti sayesinde asırlar boyu hem içerik ve hem de biçimsel olarak fazla değişmeden uygulanan bu standart, Osmanlı'nın sosyal yapısının korunması ve gelişmesine ve aynı zamanda miras hukukunun sağlıklı olarak uygulanmasına yardımcı olmuştur.

Aile içi varlık edinme ve bölüşümü gibi konularda bu standartlar ile uygulama kolaylığı sağlamıştır. Hukukçular sağlam standartlara dayalı hesaplama ve bölüşüm teknikleri sayesinde işlerini daha kolay yapabilmişlerdir. Devlet, halkının varlıklarını izlemek ve mirastan kendi alacağını doğru bir şekilde hesaplamak olanağını bulmuştur.

Ve bugün, iktisat tarihçileri, sosyal tarihçiler, hukuk tarihçileri sosyal yaşamda varlıkların bölüşümü, haklar gibi konulardaki araştırmaları için çok zengin bilgi kaynaklarına sahip durumdadırlar. Bu olanakları, Osmanlı'nın ciddi ve başarılı muhasebe kayıt yönteminin aile muhasebesine kadar yaygınlaşmış olması sağlamaktadır.

Genellikle kabul edildiği üzere muhasebe uygulandığı yer açısından,

kişi ve ailenin muhasebesi, kurumun (ticari olsun olmasın) muhasebesi ve devletin muhasebesi olarak üçe ayrılmaktadır. Bu ayırma göre, tereke defterlerindeki (estate assets book) muhasebe kayıtları, kişi ve aile muhasebesi türü içinde yer almaktadır. Ancak vefat eden kişinin ticari faaliyeti varsa, bu ticarethanenin varlıkları, alacakları ve borçları da bu hesaplamada göz önünde tutulduğu için, az da olsa ticari kurum muhasebesi ile de ilgili olmaktadır. Ama bu ilgi ikinci derecede bir nitelik taşımaktadır.

2. Tereke Defterleri ve Bu Defterlere Kayıt Edilen Bilgiler

2.1 Tereke Defterlerinin Tutulması

Bu defterlerin miras hukukunun bir gereği olarak düzenlendiği anlaşılmaktadır². Hukuki anlamda tereke vefat edenin mal varlığı (estate assets) anlamına gelmektedir. Vefat edenin varlıklarının bölüşümü sorunu, Osmanlı'da yargıç konumunda bulunan Kadı'nın sorumluluğundaki hukuki bir konudur. Kadı'nın sorumluluğunda olan, varlıkların saptanması, değerlendirilmesi, vefat eden kişiden alacaklı olanların ve varislerinin bulunması zaman alacak işlerdir. Kadı bütün bu işleri yardımcıları ile birlikte yapacak ve tereke işlemlerinin tamamlanmasını sağlayacaktır. Kadı, tereke işlemleri tamamlanınca, daha sonra hukuki sorunlar ortaya çıktığında, bu sorunları çözmek amacı ile tereke kayıtlarını, yani tereke defterini korumak ve saklamak zorunda kalacaktır. Bu koruma ve saklama süresinin ne kadar olduğu belirsizdir. Uygulamada vefat eden kişinin varislerinin yıllar sonra sorun çıkarabilecekleri düşünülerek bu sürenin çok uzun zamanı kapsadığı anlaşılmakta olup, bugünlere binlerce örnek tereke defterinin kalmasının nedeni de budur.

Tereke defteri deyiminde yer alan defter deyimi, muhasebeden gelen bir sözcüktür. Muhasebe defteri deyimi Osmanlı'nın bütün dönemlerinde kullanılmıştır.

Bu duruma göre, vefat eden kişinin varlıklarının saptanması ve bu

---

² Halil Cin, Ahmed Akgündüz: Türk Hukuk Tarihi, Sayfa 552 vss., Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayını, 2011, İstanbul.

varlıkların bölüştürülmesinin hesaplanması ve bütün bunların muhasebe disiplini içerisinde kayıt altına alınması işlemleri, tereke defteri (estate assets book) deyiminin kullanılmasını gerekli kılmaktadır.

Tereke defteri düzenlenme zorunluluğunun, mirasçılarının isteği ya da devletin alacağı halinde ve bir de mirasçılarının küçük yaşta bulunmaları halinde söz konusu olduğu anlaşılmaktadır³.

Defterlerde her vefat eden kişi için ayrı bir sayfa açıldığı, vefat eden kişi ile ilgili bilgiler ve işlemler tamamlandıktan sonra, o sayfanın kapatıldığı görülmektedir.

Osmanlı'da tereke defterleri, hukuki tasniflerde *Şer'iyye Sicilleri* içinde yer almaktadır. Bu siciller, Osmanlı mahkemelerinde verilen kararların ve tutulan kayıtların toplandığı defterlerden oluşmaktadır⁴. Bu açıklama da göstermektedir ki, muhasebe kayıtlarını içeren tereke defterleri, Osmanlı'nın hukuki belgeleri arasında yer almaktadır.

2.2 Vefat Eden Kişi İle İlgili Bilgiler

Yukarıda tereke defterlerine (estate assets book) kayıt edilen bilgilerin dört bölümde ele alınabileceği belirtilmişti. Bunlardan ilkinin de vefat eden kişi ve vefat olayı ile ilgili olduğu üzerinde durulmuştu.

Tereke defterlerinin bu bölümünde vefat eden kişinin adı, babasının adı, görevi (ne iş yaptığı), oturduğu yer, vefat ettiği yer, vefat şekli, vefat tarihi, kayıt tarihi gibi bilgiler yer almaktadır. Bunun yanında varlıkların korunması ile görevlendirilmiş emin denilen kişinin adının da bu bilgiler arasında zaman zaman yer aldığı dikkati çekmektedir. Bu kişinin adını zorunlu kılan bir neden de, mirasçılarının olmaması durumunda mallar devlete kalınca malları korumakla görevli (beytülmal emini) kişinin adının belirtilmesi gereğidir. Bunlara ek olarak tereke defterinin düzenlenmesini kadıdan (yargıç) isteyenlerin adlarına da yer verildiğini görmek olanağı vardır. Tereke defterlerinin XV., XVI. ve XVII. yüzyıllardaki örneklerinde bu bölüm ile ilgili bilgilerin az olduğu, sonraki yüzyıllarda giderek daha fazla bilgiye yer verildiği gözlenmektedir.

3 Said Öztürk : a.g.e., Sayfa 26.

4 Ekrem B. Ekinci : Osmanlı Hukuku, Sayfa 183*184, 2008, İstanbul.
-Türkiye Diyanet Vakfı- İslam Ansiklopedisi, Cilt 39, 2010, İstanbul.

Tereke defterindeki kayıtların şekli, devlet muhasebe yöntemi olarak kullanılan merdiven yöntemindeki günlük defter kayıt esasından alınmıştır. Bu benzerlik o kadar fazladır ki, ifadelerin benzerliği yanında, merdiven yönteminin günlük defter kaydında maddeleri birbirinden ayıran, sözcüğün son harfinin uzatılması ile oluşturulan çizgi dahi aynidir. Ayrıca merdiven yöntemi ile günlük defter kaydında yer alan ifadeler ile tereke defterinin ilk ifadelerinin aynı paralelde oluşları özellikle dikkati çekmektedir. Örneğin, Osmanlı devlet muhasebesindeki günlük defterdeki madde kaydının başında paranın kimden geldiği, kimin parayı getirip teslim ettiği, teslim tarihi gibi bilgiler yer almaktadır. Tereke defterinde de bu bilgilere paralel olarak vefat eden kişi ile, varislerinin, borçlularının ve alacaklılarının adlarına yer verildiği görülmektedir. XVI. ve XVII. yüzyıllardaki tereke defterlerinde çok ayrıntılı olmayan bu bilgilerin daha sonraki yüzyıllarda ayrıntılı olduğu dikkati çekmektedir.

2.3 Envanter Bilgileri ve Kayıtları

Envanter çalışması, kişinin varlıklarının saptanması ile ilgili olup, tereke defterinde yer alan ikinci bilgi grubudur. Taşınmaz varlıklar (ev, dükkan, tarla gibi), taşınır varlıklar (ev eşyaları, elbiseler, tarımsal ürün, hayvanlar gibi), ticarethane malları, alacaklar ve nakit olmak üzere beş gruba ayrılan varlıkların türü, adedi, tutarı ile ilgili bilgiler yer almaktadır⁵. Kimi eşyaların eskilik derecelerinin belirtildiği de görülmektedir.

Varlıkların ayrı ayrı saptanmasının, adetlerinin belirlenmesinin, değerlerinin yazılmasının bir envanter titizliği içinde yapıldığı gözlenmektedir. Tereke defterlerindeki kayıtlarda en fazla bilgi ve ayrıntının bu bölümde yer aldığı dikkati çekmektedir.

Envanter bilgilerinin, özellikle adetlerin belirtilmesi açısından XVII. yüzyıldan sonra mükemmelleştiği görülmektedir.

---

5 - Halil İnalçık: Devlet-i Aliye - Osmanlı Devleti Üzerine Araştırmalar - 1300-1600), Türkiye İşbankası Yayını, Sayfa: 287, 288, 2009, İstanbul.

- Said Öztürk: a.g.e., Sayfa: 273, 274.

2.4 Borçlar ile İlgili Bilgiler ve Kayıtları

Envanter çalışmaları ile saptanan varlıkların bölüşümü iki ayrı kısımda ele alınmaktadır. İlk bölümü borçlar oluşturmaktadır. İkinci bölüm ise, varlıklardan borçlar çıkarıldıktan sonra kalanın varisler arasında bölüşümü ile ilgilidir. Burada ilk bölümü oluşturan borçlar üzerinde durulacaktır. Tereke defterlerindeki bilgilere göre borçların dört kümede toplandığı, yani dörde ayrıldığı görülmektedir. Bu kümeler üzerinde aşağıda durulmuştur.

İlk küme: Cenaze masraflarının kaydı. Bu masrafların tutarının, kadı (yargıç) tarafından vefat eden kişinin toplumdaki sosyal konumu göz önünde tutularak saptandığı anlaşılmaktadır. Bu masraflara sadece cenazenin kaldırılma ve mezar masraflarının değil, dini vecibelerin yerine getirilme masraflarının da eklendiği görülmektedir. Ancak hemen hemen tüm tereke defterlerinde tek kalem halinde yer verilen masraf türü olduğu dikkati çekmektedir. Yani bu harcama kalemi tereke defterlerinde, cenaze masrafları için yapılan ödemelerin toplamı olarak yer almaktadır. Kimi zaman tereke defteri hazırlandığında cenazenin kaldırılması tamamlanmış olacağından, yapılmış olan masrafların kadı (yargıç) tarafından uygun görülen kısmının tereke defterine yazılmasına izin verildiği anlaşılmaktadır.

Cenaze masraflarına XVII. yüzyıldan itibaren tereke defterlerinde yer verildiği görülmektedir.

İkinci küme: Vefat eden kişinin borçlarının kaydı. Bu borçlar vefat eden kişinin kişisel borçları olabileceği gibi, ticari ilişkilerinden doğan borçları da olabilir. Bunlar, tereke defterinden sorumlu kadıya (yargıç) gelen belgeler ve bilgiler çerçevesinde, kadı (yargıç) tarafından belirlenen ve onun kontrolünde muhasebeci tarafından kayıt edilen borçlardır. Kadının, borçları saptarken sadece belgeleri değil, borcun varlığına ve tutarına şahitlik yapan kişilerin de görüşüne itibar ettiği bilinmektedir. Bu defterlerde yer alan dellaliye harcamaları bu iş içindir.

Borçların, kişi adı ve borç tutarı bilgileri ile defter kaydında yer aldığı anlaşılmaktadır (daha önceleri kişi adına yer verilmeyen bu bilgilerin XVII. yüzyıldan itibaren eksikliklerinin giderildiği görülmektedir). Bu açıklama göstermektedir ki, varlıklar üzerinde hak sahibi olma açısından vefat eden

kişinin borçlu olduğu kişilerin önceliği vardır. Bu öncelik içinde, vefat eden kişinin devlete olan borçlarının önceliği bulunmaktadır. Yani önce devlet alacağını tahsil eder, sonra öteki borçlar ödenir.

Üçüncü küme: Tereke işlemleri masraflarının kaydı. Bu bölümde yer alan masraflar, tereke işlemlerinin her safhasında yapılan giderlerden oluşmaktadır. Bu masrafların üç grupta ele alınabileceği anlaşılmaktadır. Bu grupların ilki, *hazırlık dönemi masraflarından* oluşmaktadır. Hazırlık dönemi masrafları, envanterin hazırlanması masrafları (tespit, değerlendirme ve malları koruyacak kişinin -emin- bulunduğu yere taşıma masrafları) ile, vefat haberinin, varislere, borçlu ve alacaklılara duyurulması amacı ile yapılan masraflardan (dellaliye) oluşmaktadır. İkinci grup masraflar ise, *yargıç ve muhasebecinin masraflarıdır*. Bu masraflar, tüm tereke işlemlerinin kararlarını veren ve uygulamaya nezaret eden yargıca (kadı) verilen ücretler ile tereke defterine kayıtları yapan ve bu defterleri koruyan muhasebeciye (katip) yapılan ödemelerden oluşmaktadır. Bu masrafların da alıntı belgesine dayalı olma özelliği vardır. Üçüncü grup masraflar ise, *varlıkları koruyan (emin) ve varlıkları hak sahipleri arasında bölüştürenin (kassam) masraflarıdır*. Bu masraflar, devlete devredilecek ya da varislere verilecek malları koruyacak kişiye (emin) yapılacak ödemeler ile varlıkları hak sahipleri arasında bölüştürülecek kişiye (kassam) yapılacak ödemelerden oluşmaktadır. Bu masrafların da alıntı belgesine dayalı olma özelliği vardır.

Bu üçüncü kümede yer alan ödemeler, terekede borçlardan sonra yer almakta ise de, varlıklar üzerinde hak sahibi olmak açısından, borçlar ile eşit durumda bulunduğu anlaşılmaktadır. Burada ayrıca belirtmek gerekmektedir ki, terekenin düzenlenmesini isteyen kişilerin arzusu üzerine kadı (yargıç) nezaretinde yapılan tereke işlemlerinin bedelini karşılayacak varlık bulunmadığının saptanması halinde kadı ve görevlendireceği kişilerin masraflarının devlet tarafından karşılandığı anlaşılmaktadır. Bu üçüncü grup ödemelerin özelliği, tereke işlemlerinde, tereke işlemlerini yerine getiren kişilerin adları değil unvanlarının -kadı, kassam, katip gibi- yer almakta olmasıdır.

2.5 Mirasçılara Yapılacak Ödemeler İle İlgili Bilgiler ve Bunların Kayıtları

Tereke defterinde yer alan, dördüncü ve son bölümdür. Varlıklardan borçların ve tereke işlemlerini yürütenlere yapılan ödemelerin çıkarılmasından sonra kalan bölümün bölüşümü ile ilgilidir. Bu bölümdeki bölüşmeyi oransal olarak hukukçular tespit eder, muhasebeciler hesaplayarak tereke defterine geçirirler. Daha sonra da kadının (yargıç) nezaretinde bölüşüm yapılır. Bu bölümde yer alan bilgiler üç küme halinde ortaya konulabilir. Bu kümelerden ilki, vefat eden kişinin vasiyeti gereği yapılacak ödemelerle ilgilidir. İkinci küme, yasal mirasçılarının haklarının saptanması sonucunda hesaplanan tutarlardır. Üçüncü küme ise, devlete (beytü-l mal) kalan kısmın hesaplanarak yazılmasıdır. Uygulamada yasal mirasçı ortaya çıkmadığı takdirde ya da tek varis olması halinde devletin hakkının doğduğunu belirtmek uygun olacaktır. Kümelerin muhasebe kayıtlarındaki önceliği birinci ve sonra ikinci ve sonra da üçüncü küme olarak sıralanmaktadır.

İlk küme: Vasiyetten doğan hakların kaydı. Varlıklardan borçların düşülmesinden sonra kalanın bölüşülmesinde öncelikle vefat eden kişinin varsa vasiyetinin göz önünde tutulması zorunluluğu vardır⁶.

Osmanlı hukukundaki esaslara göre kadı (yargıç) tarafından tespit edilen, vefat edenin vasiyeti gereği yapılacak ödemeler, tereke defterine muhasebeci tarafından mirasçılardan önce ödenecek tutar olarak kayıt edilir.

İkinci küme: Mirasçıların hakları ve bu hakların tutar olarak kaydı. Tereke defterinde bu küme kalan varlıkların üzerinde hak sahibi olan eş, çocuklar vbg. mirasçıların haklarının saptanmasıdır. Osmanlı miras hukukunun en güç kısmı mirasçılar arasında varlıkların bölüşümüdür. Burada muhasebe açısından önemli olan hususların belirtilmesi ile yetinilecektir. Öncelikle hesaplamalarda 1/2, 1/4 gibi kesirlerin kullanıldığını belirtmek gerekmektedir. İkinci husus ise, eşlerin ve çocukların mirastan alacakları payların açıklanması ile ilgilidir. Kadın öldüğünde kocası, çocukları yoksa 1/2 pay, çocukları varsa

---

6 - Mehmet Zeki Pakalın: Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt III, 1993, İstanbul.

- Halil Cin , Ahmed Akgündüz : a.g.e., Sayfa 545-548.

1/4 pay alır. Erkek öldüğünde karısı; çocuğu yoksa 1/4, çocuğu varsa 1/8 pay alır. Kız çocuğu tekse 1/2'sini, iki ya da daha fazla iseler 2/3' ünü aralarında bölüşürler. Erkek ve kız çocuklar birlikte varsa, eşin hakkının verilmesinden sonra kalan, erkek çocuklara iki pay, kız çocuklara bir pay olarak bölüştürülür.

Anne ve babalar paylarını aldıktan sonra çocukların paylarının ayırımı söz konusudur. Osmanlı'da mirasın varisler arasında paylaşımında kırk ayrı şekil vardır.

Yukarıda bunların önemli görülenlerinden birkaçına değinilmiştir. Yoksa çocukların evlilik durumlarına, vefat edenin torunlarının bulunması durumlarına göre de ayrımlar söz konusudur. Kısaca belirtmek gerekirse, önce eş, sonra erkek çocuk, sonra kız çocuk olarak hesaplamaları kadı (yargıç) kontrol eder ve muhasebeci tereke defterlerine kayıtlarını yapar.

Üçüncü küme: Devletin payının (beytü-l mal) hesaplanması ve kaydı. Tereke defterlerinde devletin payı anlamına gelmek üzere *beytülmal* deyimi kullanılmaktadır. Bu terim, aslında devlete ait mal varlığı anlamındadır⁷. Öncelikle belirtmek gerekir ki eş, çocuklar ve aile yakınları yoksa, vefat edenin kalan varlıklarını devlet, miras payı olarak değil, devlet geliri olarak alır. Tek varis halinde de devlet 1/2 pay sahibidir. Muhasebeci, yargıcın denetiminde bu devlet geliri *beytülmal* adı ile tereke defterine kayıt edilir.

3. Tereke Defterlerinin Tutulmasında Çalışan Kişilerin Görevleri

3.1 Kadının (Yargıç) Görevleri

Tereke defterlerinde görev alan kişilerin başı kadıdır (yargıç). Tereke işlemlerini yönetir ve kararları o verir. Onun son kararları uygulanır ve bu uygulamaları muhasebeci (katip) tereke defterine kayıt eder. Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren hukuki uyuşmazlıkları ve davaları karara bağlamak üzere devletçe tayin edilen görevli olup, kadılık, Osmanlı devletinin sonlanmasına kadar, altı yüz yıl boyunca yaşamış ve görev yapmış bir kurumdur⁸. Kadı sözcüğü yargıç anlamına gelmektedir.

⁷ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 6, 1992, İstanbul.

⁸ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 24, 2001, İstanbul.

Osmanlı'da hukuki anlaşmazlıkları çözmek üzere vilayetlere kıdemli kadıların, ilçelere daha az kıdemli kadıların (yargıç) tayin edildikleri ve bu kişilerin miras hukuku ile de ilgili olmaları nedeni ile tereke defterlerinin düzenlenmesi işlerinden de sorumlu oldukları anlaşılmaktadır. Tereke işlemlerinin boyutları, kadıların öteki işlerinden farklıdır. Kadı (yargıç), genellikle hukuki anlaşmazlığın ortaya çıkması halinde görev yaptığı halde, tereke işlemlerinde hukuki anlaşmazlık çıkmaması için çalışır. Buradaki kadı kararları, haklıyı haksızı saptamak biçiminde değil, hakkın dağıtılması kavramı çerçevesindedir. Bu durum tereke işlemlerinde kadıların (yargıçların) bilgili, deneyimli yardımcılara ihtiyacı olduğunu gösterir. Yani tereke işlemleri yargıcın başında bulunduğu bir ekip işidir. Muhasebe bilgilerini de içeren teknik bir iştir. Bu nedenle tereke işlemlerinde kadının yardımcılarını üzerinde durulması gereği vardır. Kadının (yargıç) işlerini kolaylaştıracak iki kişi önem taşımaktadır. Bunlardan birisi taksim işlerini yapan kassamdır, öteki de muhasebecidir (katip).

3.2 Kassam (Taksim Edici) ve Katibin (Muhasebeci) Görevleri

Tereke işlemlerini yapan, kadının (yargıç) kararına sunan bu iki kişidir. Bu iki kişinin birlikte ele alınmasının nedeni, tereke işlemlerinde hem teknik ve hem de muhasebe işlemlerinin iç içe geçmiş olmasıdır. Bu durumu açıklamak için tereke işlemlerini sırası ile ele almak uygun olacaktır.

- 1. Tereke düzenleme talebinin kabul edilmesi – kadının (yargıç) kararı.*
- 2. Varlıkların tespiti ve değerlendirilmesi (envanterin düzenlenmesi) – teknik kişi (kassam) ve muhasebecinin (katip) birlikte yapacakları işler.*
- 3. Borçlu ve alacaklıların tespit edilmesi ve borç ve alacak tutarlarının belirlenmesi – kadının (yargıç) bir başka yardımcısı olan ve duyurucu olarak adlandırılan (dellaliye) kişinin muhasebeci ile birlikte yapacağı işler.*
- 4. Varlıklar üzerinde hak sahibi olan mirasçılarının tespiti, hakların hesaplanması ve fiili taksim işinin gerçekleştirilmesi – hak sahibi kişilerin belirlenmesi kadının (yargıç) işi; hakların hesaplanması katibin (muhasebeci) işi; varlıkların - gerekirse nakte çevrilerek - bölüştürülmesi kassamın (taksim edici) işi.*

5. Tereke defterinin tutulması ve korunması – muhasebecinin işi⁹.

Beş gruba ayrılan bu tereke işlemlerinin, ilki hariç tamamında muhasebecinin çalışmalarına ihtiyaç duyulduğu gözlenmektedir. Öteki önemli kişi teknik bilgilere sahip olan kassamdır. Bir de dellaliye işini yapan dellal (duyurucu, duyuları yapan kişi) vardır. Kuşkusuz kadının emrinde çalışan kassam (teknik kişi) ve katibe (muhasebeci) yardımcı başka kişilerin de tereke işlemlerinde görev almaları söz konusudur.

Bu açıklamalar göstermektedir ki, tereke düzenleme işi, sosyal ve hukuki sonuç doğurmaktadır. Ama yapılan işler büyük ölçüde muhasebecinin görev alanına giren işlerden oluşmaktadır. Bu duruma göre Osmanlı'nın bilgili ve deneyimli muhasebecilerinin, sosyal yapıyı şekillendiren miras hukukunun yürütülmesinde önemli görevler aldıkları ve genelde hukuki nitelik taşıyan uygulamaların yürütülmesine önemli katkılarda buldukları anlaşılmaktadır. Muhasebeciler bu başarılarını, envanter çalışmalarında, borç ve alacak hesaplamalarında ve nihayet kayıt düzeninde yüzyıllar boyu geliştirdikleri standartları ile tereke sistemine katkıda bulunarak yerine getirmişlerdir.

Şimdi tereke düzenine ait örnekleri inceleyerek muhasebecilerin bu başarılı uygulamalarını daha yakından görelim.

4. XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Tereke Uygulamaları ve Tasfiye Bilançosu Niteliğinde Sonuçlandırma

4.1 XVI. Yüzyılda İstanbul Üsküdar'da Tereke Uygulaması

İstanbul, Üsküdar Mahkemesi'nde Hicri 919 Ramazan ayına (Miladi 1514 Ekim ayı) ait Koçu'nun oğlu Cafer'in vefatı dolayısı ile düzenlenen tereke defter kaydının fotokopisine Ek 1'de yer verilmiştir¹⁰. Ek 1/a'da ise, belgenin bugünkü dille açıklanması bulunmaktadır. Bu açıklamalardaki

---

9 Gürbüz Gökçen, Oktay Güvemli, Ebubekir Şimşek: Tereke (estate) Accounting in the 15th Century in Bursa, Paper, 12th World Congress of Accounting Historians (WCAH), July 20-25 2008, İstanbul, Turkey.

10 İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul Kadı Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi No 1, Sayfa 73/a, Hazırlayanlar: Bilgin Aydın, Ekrem Tak.

bilgilere göre tasfiye bilançosu niteliği taşıyan mali tablo aşağıda gösterilmiştir.

***Vefat Eden Koçu Oğlu Cafer'in varlıkları ve varlıklar üzerinde
hak sahibi olanlar -Ekim 1514-***

<i>Varlıklar (Akçe)</i>		<i>Hak sahipleri (Akçe)</i>	
<i>Nakit</i>	200	<i>Borçlar</i>	248
<i>Yiyecekler</i>	77	<i>Kadının ücreti</i>	40
<i>Giyecekler</i>	167	<i>Ara toplam</i>	288
<i>Ev eşyaları</i>	640	<i>Karısının payı</i>	245
<i>Alacaklar</i>	120	<i>Kızının payı</i>	980
<i>Ara toplam</i>	1.204	<i>Babasının payı</i>	735
<i>Hayvanlar</i>	40		
<i>Taşınmazlar</i>	1.004		
<i>(ev, tarla vb.)</i>			
TOPLAM	2.248	TOPLAM	2.248

Ek 1/a'da yer alan varlıklar ve hak sahiplerinin payları yukardaki tabloda bilanço anlayışı çerçevesinde kümelenmiş olup, bu tablodaki verilerin açıklanmaları üzerinde aşağıda durulmuştur. Terekedeki sıralama önce giyecek, ev eşyası gibi varlıklar, sonra alacaklar, sonra taşınmazlar olarak sıralanmaktadır.

Hakların ise önce borçlar, sonra tereke masrafları ve sonra da hak sahipleri şeklinde sıralandığı gözlenmektedir. Ek 1'deki bilgilere göre varlıkların bir envanter anlayışı ile saptanıp değerlendirildiği görülmektedir. Envanterde adetler, varlık türünün baş tarafına yazılmış, tek olanların adetleri yazılmamıştır. Bu eksiklik daha sonraları giderilecek ve varlıkların saptanması envanterin genel kurallarına (miktarı, malın cinsi, eski ve yeni olma durumu, değeri) uygun duruma getirilecektir. Ancak burada ele alınan örnekte de fazla bir eksiklik olmadığı görülmektedir.

Varlıklarla ilgili konular:

- Kişisel eşyalarla yetinilmediği ev eşyalarına da yer verildiği görülmektedir. Bu uygulama genellik göstermektedir. Yani eşlerden biri vefat ettiğinde ona ait ev eşyaları doğrudan sağ kalan eşe intikal etmemekte, tereke konusu yapılmaktadır.

- Burada yiyeceklere de yer verilmiştir. Bu, istisnai bir durumdur ve fazla karşılaşılmamaktadır. Sonraları bu uygulama ortadan kalkmıştır. Yani yiyecekler tereke dışı bırakılmıştır.

- Nakit ve vefat edenin alacaklarının da varlıklar arasında yer aldığı görülmektedir. Vefat edene borçlu olanların adlarına yer verildiği dikkati çekmektedir. Bu terekede genel bir uygulamadır.

- Hayvanlar ve taşınmazlara ayrıca yer verilmiştir.

Haklarla ilgili konular:

- Öncelikle borçların kayıt edildiği görülmektedir. Borçlu olunan kişilerin adlarına yer verilmediği dikkati çekmektedir. Bu genellikle uygulanan bir kuraldır. Daha sonraki yüzyıllarda önceliğin vefat edenin cenaze masraflarına verildiğini belirtmek uygun olacaktır.

- Daha sonra tereke işlemleri ile ilgili ödemelere yer verilmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere bu masraflar, yargıcın (kadı) ücreti, bölüştüren kişinin (kassam) ücreti, muhasebecinin (katip) ücreti, vefat ile ilgili kamuya dönük duyuruları yapanın (dellaliye) ücreti tereke masrafları arasında yer almaktadır. XVI. ve XVII. yüzyıllarda bu dörtlü masrafların tamamına birden fazla rast gelinmemekte ve tereke ödemeleri içinde bunlardan bir kısmına yer verildiği dikkati çekmektedir. Burada da sadece yargıca (kadı) yapılacak ödemeye yer verildiği görülmektedir.

- Pay sahiplerine bölüştürme oranlarında yüzyıllar boyu bir farklılık olmadığı bilinmektedir. Bu örnekte başka varisler de bulunduğu için vefat edenin karısına 1/8 pay verildiği, bekar kızına 4/8 pay verildiği, vefat edenin babasına ise 3/8 pay verildiği dikkati çekmektedir. Bu oransal dağıtımın hukuksal kurallara bağlı olarak değişmediği bilinmektedir.

Bu açıklamalar da göstermektedir ki, bugünkü bilanço anlayışı çerçevesinde tablonun hazırlanabildiği ve bir tasfiye bilançosunun ortaya

konulabildiği anlaşılmaktadır.

4.2 XVII. Yüzyılda İstanbul Hasköy’de Tereke Uygulaması

İstanbul Kadı Sicilleri içinde yer alan Hasköy Mahkemesi 10 numaralı tereke defterinde¹¹, Hasköy’ün Sötlüce Mahallesi’nde Hicri 4 Cemadelahir 1089 (Miladi 24 Temmuz 1678) tarihinde Abdölmennan kızı Gülistan’ın vefatı üzerine düzenlenen tereke defterinde, kocası İsmail’den başka vefat edenin varisinin bulunmadığı, dolayısı ile kalan mirasın yarısının devlete kalacağı açıklanmaktadır. Tereke kaydının baş tarafında bu bilgilere yer verilmekte, daha sonra mal varlıkları sıralanmakta ve en sonunda da bu varlıkların bölüşümü üzerinde durulmaktadır. Terekenin devletin alacağıının tespiti amacı ile devletin isteği üzerine hazırlandığı anlaşılmaktadır.

Vefat eden kadının varlıkları ve bu varlıkların bölüşümünün tereke defterindeki sayfasının fotokopisine Ek 2’de yer verilmiş olup, bugünkü dille açıklaması da Ek 2/a’dadır.

Vefat eden kadının varlıkları iki grupta toplanmaktadır. Bunlar giysiler ve ev eşyalarıdır. Tereke işlemlerini yürütenlerin ücretleri öncelikle ödenmekte ve sonra vefat edenin kocası ve devlet bu varlıkları paylaşmaktadırlar. Tasfiye bilançosu halinde yapılan bir hazırlık söz konusu olup, tasfiye bilançosu şeklinde hazırlanan tabloya aşağıda yer verilmiştir.

Vefat eden Abdölmennan Kızı Gülistan’ın varlıkları

ve bu varlıkların bölüşümü – 24 Temmuz 1678

<i>Varlıklar (Akçe)</i>	<i>Hak sahipleri (Akçe)</i>
Giysiler 1.578	<i>Hazırlık masrafları ve</i>
<i>Ev eşyaları</i> 2.806	<i>muhasebeci ücreti</i> 180
	<i>Kassam (bölüşürücü)</i>
	<i>masrafı</i> 225
	<i>Dellaliye (duyurucu)</i>
	<i>masrafı</i> 209
	<i>Ara toplam</i> 614

¹¹ İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi, No. 10, Sayfa 65/1, Hazırlayan Tahsin Özcan.

	<i>Kocasının payı</i>	<i>1.885</i>
	<i>Beytülmal</i>	
	<i>(devletin payı)</i>	<i>1.885</i>
TOPLAM	4.384	TOPLAM
		4.384

Bu tabloda yer alan veriler ile ilgili açıklamalara aşağıda yer verilmiştir.

- Önceki örnekle bu örnek arasında yaklaşık yüz altmış yıllık bir süre vardır. İkinci örnekte tereke kaydının baş tarafında daha fazla bilgiye yer verildiği dikkati çekmektedir. Envanter çalışmasının çok daha ayrıntılı olduğu malın türü, miktarına ve değerine ayrı ayrı yer verildiği görülmektedir.

- Kadının taşınmaz malının olmamasına ve varlıklarının giyecek ve ev eşyalarından oluşmasına rağmen terekenin düzenlendiği dikkati çekmekte ve talep halinde tereke defterinin düzenlenme zorunluluğunun bulunduğunu göstermektedir. Burada devletin, kendi payı için tereke talebinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

- Tereke işlemlerinde görev alan kişilerin ücretlerinin belirlendiği, ancak kadının (yargıç) ücretine yer verilmediği dikkati çekmektedir. Bu durumun bir açıklaması yoktur. Varlıkların fazla olmaması, bölüşümün basit olması gibi nedenlerden dolayı kadı (yargıç) ücret almamış olabilir.

- Bölüşümde dikkati çeken bir başka husus tek varisin bulunması durumunda devletin (beytülmal) hak sahibi olmasıdır. Varlığın türü ne olursa olsun devlet hak sahipliğini kullanmaktadır.

- Burada ele alınan iki örnek de İstanbul'a aittir. Para birimi akçedir. Aradan geçen yüz altmış yıl içinde paranın değerinin düşme durumunu da saptamak olanağı bulunmaktadır. Ekler 1 ve 2'de yer alan tablolarda aynı mal karşılaştırıldığında, örneğin ilkinde kilim bedelinin 50 akçe, ikincisinde 100 akçe dolayında olduğu, yani % 100 dolayında enflasyonun söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.

- Mahallede vefat eden ve kişisel eşyalarından başka bir varlığı olmayan bir kadının dahi terekesinin standart kurallara uygun olarak düzenlendiği ve bir tasfiye bilançosu şeklinde durumun ortaya konulduğu görülmektedir. Bu durum, tereke kurumunun sosyal yapıdaki yerinin ne kadar güçlü olduğunu

göstermektedir.

5. Sonuç

Bu incelemede Osmanlı'da sosyo - ekonomik ve hukuki yapıda önemli bir yeri olan tereke uygulamasının XVI. ve XVII. yüzyıllardaki durumu ile ilgili bilgiler verilmiştir. Bu araştırmadaki bilgilerden yararlanarak aşağıdaki sonuçları ortaya koymak olanağı vardır.

-Osmanlı'da XV. yüzyılda ilk örneklerine rast gelinen tereke uygulamasının daha ilk zamanlarda benimsenen esasları korunarak giderek mükemmelleştiği dikkati çekmektedir. Bu duruma iki husus etkide bulunmaktadır.

Birincisi hukuk kurallarının beş yüz yılı aşkın süre boyunca fazla değişmeden uygulanmakta oluşudur; ikincisi de Osmanlı'da tereke defteri kayıtlarının, merdiven yöntemi denilen ve beş yüz yıl boyunca Osmanlı'da devlet muhasebesinde kullanılan yöntemin tereke uygulamasında da benimsenmiş olmasıdır.

-Hukuk düzeninin özelliği iki açıdan önem taşımaktadır. Birincisi varlıklar üzerinde hak sahibi olanların, eşin, çocukların, öteki varislerin paylarının şeriat esaslarına göre yüzyıllar boyunca değişmeden korunmakta oluşudur. Hukuk düzeninin ikinci özelliği ise, kadının (yargıç) başkanlığında yürütülen tereke işlemlerinde görev alan kişilerin (kadı -yargıç-, kassam -bölüştüren-, katip -muhasebeci- ve dellaliye -duyuruları yapan-) değişmeden görevlerini yüzyıllar boyu sürdürmeleridir.

-Tereke işlemlerinin yürütülmesinde muhasebecinin ayrı bir yeri vardır. Çünkü tereke işlemlerinin hemen hemen her aşamasında muhasebeci görev almakta ve nihayet tereke defterini belirli kurallara göre (önce konu ile bilgi vermek, sonra varlıkları sıralamak ve sonrada bölüşüm hakkında bilgi vermek) yazmaktadır. Denilebilir ki, Osmanlı muhasebesinin sağlam temellere dayalı kuralları, tereke defterlerindeki kayıtların değişmeden ve zamanın gereklerine göre geliştirilerek uygulanmasını sağlamıştır.

-Kayıtlarda merdiven yönteminin esaslarını izlemek olanağı vardır. Çünkü, merdiven yöntemi ile tutulan kayıtlarda da başlangıçta konu ile ilgili

bilgi verilmekte, sonra hesaplamalar yapılmaktadır. Hesaplamalar ise merdiven yöntemindeki gibi tutarlar alt alta sıralanmakta ve daha sonra toplama yer verilmektedir. Merdiven yönteminin bütün esnekliğini ve kullanım şekillerini tereke defterinde görmek olanağı vardır. Çünkü envanter bilgileri önce ayrıntılı olarak yazılmakta, sonra toplamına yer verilmektedir. Bölüşümde ise bunun tersi yapılmakta ve önce toplama yer verilmekte ve sonra hak sahiplerinin payları düşüle düşüle varlıkların tamamı dağıtılmaktadır. Bu durum merdiven yönteminin özelliklerinden tereke kayıtlarında yararlandığını göstermektedir. Bunlara eklenmesi gereken bir başka husus da tereke defterindeki üç bilgi kümesinin birbirinden ayırımında, merdiven yöntemindeki gibi sözcüğün son harfinin çizgi oluşturacak şekilde uzatılmasıdır.

-Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus da, varlıkların saptanmasında, giysilerin, ev eşyalarının, taşınmazların sıralanması, alacakların ve nakit tutarının buna eklenmesi ve daha sonra da borçlar üzerinde durulması şeklinde bir sıranın izlendiğinin görülmesidir. Enavanterin malın türü, miktarı ve değeri biçiminde yapılarak, envanter koşullarına uyum sağlandığı gözlenmektedir. Enavanter koşullarına daha başlangıçta uyulduğu dikkati çekmektedir. Bu durum, tereke uygulamasının sürekli yaşamasının altında yatan nedenlerden birisidir.

-Belirtilmesi gereken bir başka husus, tereke defterindeki kayıtların tasfiye bilançosu niteliğini göstermesidir. Bir yanda varlıklar, giysiler, ev eşyaları, taşınmazlar, nakit ve alacaklar şeklinde sıralanmakta; karşılığında öncelik sırası ile (borçlar, tereke işlemlerini yürütenlerin ücretleri, varislerin ve devletin payı) hak sahiplerine yer verilmektedir. Böylece hesaplamalarda karşılıklı eşitlik sağlanmakta ve bu eşitlik çerçevesinde tasfiye bilançosu biçiminde bir mali tablo ortaya konulabilmektedir. Bütün bu özelliklerin yüzyıllar boyu korunarak uygulamanın sürdürüldüğü dikkati çekmektedir. Bu süre XV. yüzyılda başlamış ve Osmanlı devletinin sona ermesine, yani XX. yüzyıl başlarına kadar devam etmiştir.

-Osmanlı'nın sosyo-ekonomik yapısında ve hukuki düzenin sürdürülmesinde önemli bir yeri olan tereke uygulamasının, Osmanlı'nın sağlam muhasebe kurallarına uyulması sayesinde yüzyıllar boyu devam

ettiği anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle, Osmanlı'nın muhasebe kuralları ve uygulamaları, sosyo - ekonomik yapının korunmasına ve hukuki uygulamaların başarısına yüzyıllar boyu destek vermiştir.

Kaynakça

- 1) Said Öztürk : İstanbul Tereke Defterleri- Sosyo – Ekonomik Tahlil, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayını, 1995, İstanbul.
- 2) Halil Cin, Ahmed Akgündüz: Türk Hukuk Tarihi, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayını, 2011, İstanbul.
- 3) Ekrem B. Ekinçi: Osmanlı Hukuku, 2008, İstanbul.
- 4) Halil İnalçık: Devlet-i Aliye- Osmanlı Devleti Üzerine Araştırmalar – 1300-1600), Türkiye İşbankası Yayını, 2009, İstanbul.
- 5) Mehmet Zeki Pakalın: Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt III, 1993, İstanbul.
- 6) Türkiye Diyanet Vakfı - İslam Ansiklopedisi, Cilt 39, 2010, İstanbul
- 7) Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 6, 1992, İstanbul.
- 8) Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 24, 2001, İstanbul.
- 9) Gürbüz Gökçen, Oktay Güvemli, Ebubekir Şimşek: Tereke (estate) Accounting in the 15th Century in Bursa, Paper, 12th World Congress of Accounting Historians (12. WCAH), July 20-25 2008, İstanbul, Turkey.
- 10) İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul Kadı Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi No. 1, Sayfa 73/a, Hazırlayanlar: Bilgin Aydın, Ekrem Tak.
- 11) İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi, No. 10, Sayfa 65/1, Hazırlayan: Tahsin Özcan.

Ek 1/a
İstanbul Kadısı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi Tereke Defteri
No 1, Sayfa 73/a Transkripsiyonu

*Hicri 919 yılı Ramazan ayı başlarında (Miladi Ekim 1514) vefat
Eden Koçu oğlu Cafer'in Tereke Açıklamalarıdır*

İki adet bıçak	50	Dokuz adet çuval	70
Bir külah	10	8 kile buğday	80
Mor giysi	170	Fıçı	6
Alaca gömlek	15	Küçük balta	4
Eski gömlek	20	Tuz	1
Bir başka gömlek	20	Ev	450
Yeni gömlek	40	Bir adet kap	6
Külot	12	Oturma tahtası	8
Kılıfı ile ok ve yay	40	Bir kapı kasası	25
Balta	5	Bir kapı kasası	16
Boyun atkısı	20	İki direk	5
İki tabak	30	Bir tarla (bağ)	100
Tas ve tepsi	13	Bir kayığın ½ payı	400
Tava	15	Kızıl Murat'tan	
İmroz kesesi	70	alacak	100
Kızıl kilim	70	Mehmet'ten alacak	10
Sarılı Kilim	40	Ali'den alacak	5
Sandık	30	Öteki Ali'den alacak	5
Bir desti yağ	24	İki hasır	2
Bir torba bulgur	8	İki keçi	40
Tarhana	4	Soğan	2
İç çamaşırı	8	Gürz	20
İç çamaşırı	10	Nakit akçe	200
Aba (kaftan)	20	TOPLAM	2.248
		Düşülecek Borcu	248
		Kadı'nın ücreti	40
		Kalan	1.960
		Karısının payı	245
		Kızının payı	980
		Babasının payı	735

Ek 2

İstanbul Kadı Sicilleri, Hasköy Mahkemesi Tereke Defteri

No. 10, Sayfa 65/1 Transkripsiyon

Merkeze bağlı Hasköy İlçesi Sütölüce mahallesinden olup, vefat eden Abdülmennan kızı Gülistan'ın kocası İsmail'den başka varisi olmadığı belirlenmiştir. Mirasın yarısının İsmail'e kalanının da beylül male ait olduğu tespit edilmiştir. Varisin talebi üzerine tutulan terekedir. (Hicri) 4 Cemadelahir 1089 (Miladi 24 Temmuz 1678) tarihinde kayıt altına alınmıştır.

Yorgan	1 adet	90 akçe	Bez	2 adet	46 akçe
Eski yatak	1 adet	90 akçe	Astarlı yatak	1 adet	105 akçe
Eski kilim	1 adet	83 akçe	Yün yatak	1 adet	91 akçe
Harir giysi	1 adet	700 akçe	Eski kilim	1 adet	30 akçe
Yine yorgan	1 adet	96 akçe	Yastık	1 adet	30 akçe
Yatak	1 adet	210 akçe	Bakır sini	1 adet	220 akçe
Yastık	1 adet	93 akçe	Şam giysisi	1 adet	165 akçe
Tencere	1 adet	201 akçe	Başka çarşaf	1 adet	74 akçe
Eski elbise	1 adet	60 akçe	Külot, çarşaf, yastık	1, 1, 1 adet	390 akçe
Tülbent	3 adet	41 akçe	Gümüşlü		
Çarşaf akçe	1 adet	40 akçe	kuşak	1 adet	350 akçe
Ayyakkabı			Tahta sandık	1 adet	50 akçe
akçe	1 adet	60 akçe	Sedir yastığı	1 adet	31 akçe
Sansık akçe	1 adet	70 akçe	Eski bohça	3 adet	50 akçe
İplikler ve bez			Önlük (peşkir)	1 adet	50 akçe
akçe		450 akçe	Külot	3 adet	80 akçe
Eski yorgan	1 adet	100 akçe	Eski alaca		
Eski kilim	1 adet	100 akçe	çarşaf	1 adet	41 akçe
Eski halı	1 adet	25 akçe	Eski alaca		
Sahan	2 adet	80 akçe	kaftan	1 adet	50 akçe

Külot ve çarşaf	2 adet		Çarşaf	1 adet	20 akçe
	1 adet	37 akçe	Başka bir		
Öteki çarşaf	1 adet	90 akçe	çarşaf	1 adet	43 akçe
Yastık kılıfı	2 adet	100 akçe			
			TOPLAM		4.384 akçe
					(Yalnız dörtbinüçyüzseksendört akçedir)

DÜŞÜLENLER

Dellaliye (duyuru masrafları)	209 akçe
Kassam (bölüştürme masrafı)	225 akçe
Katip (muhasibeci), hazırlık ve değerlendirme masrafları	180 akçe
Toplam	614 akçe
Kalan	3.770 akçe
(Yalnız üçbinyediyüzyetmiş akçedir)	
Kocasına kalan	1.885 akçe
Beytülmalâ (devlete) kalıp da yedi emin (devlet adına malı teslim alan) Ömer	
Ağa'ya teslim edilen	1.885 akçe